

Pravidelná dávka

Vyšlo aj v tlačovej podobe

Objednať môžete na
www.lindenisk
www.albatrosmedia.sk

Ljndeni

Jakub Betinský, Andrej Zeman
Pravidelná dávka – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2024

Všetky práva vyhradené.
Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť rozširovaná
bez písomného súhlasu majiteľov práv.


ALBATROS MEDIA

Jakub Betinský
Andrej Zeman



PRAVIDELNÁ DÁVKA

Ljndeni

ÚVOD

Z kozmickej perspektívy sme len drobné zrnko vo vesmírnom oceáne. Slovom astronóma Carla Sagana, náš domov je na jednej „bledej modrej bodke“. Na tomto našom zemskom kolotoči sa všetci točíme nielen okolo vlastnej osi, Slnka a stredu našej Galaxie, ale uháňame aj smerom k ďalším hviezdnyh končinám.

Bolo to práve niekde na tomto zrnku, kde sa zrodil podcast Pravidelná dávka. Vznikol vďaka mnohým veľkým otázkam, ktoré sa ľudstvo nikdy neprestane pýtať: Kto sme? Aké je naše miesto v tomto hviezdnom oceáne? A ako dobre žiť na tomto drobnom zrnku?

Prvá časť nášho podcastu vyšla v lete 2018 a takto spomína na tieto začiatky jeho zakladateľ Jakub Betinský: „Dávno pred jeho začiatkom som našiel intelektuálne zaľúbenie v dnes už kultovej diskusnej relácii *In Our Time* na BBC Radio 4, ktorej jej cieľom je prebádať myšlienky, ktoré utvárali a tvoria náš svet. Idey z oblasti filozofie, vedy, histórie, náboženstva a kultúry – päť oblastí, ku ktorým si moderátor pozýva hostí z najprestížnejších svetových univerzít.

V roku 2018 už na Slovensku prebiehala v plnom prúde podcastová revolúcia. Vede a histórii sa dostalo hneď poctivé pokrytie a ja som sa v duchu svojej britskej inšpirácie rozhodol vyplniť filozofické myšlienkové vákuum. Netrvalo dlho a podcast si našiel svoje početné a zvedochtivé publikum, čo viedlo k jeho profesionalizácii a rozšíreniu počtu tvorcov.

Od mája 2019 na ňom začali spolupracovať Andrej Zeman a Miroslav Gašpárek, pričom prvý priniesol na podcast témy z religionistiky a vzťahy vedy a náboženstva a druhý obohatil podcastové rozmyšľanie

o otázky vedy a technológií. Vzhľadom na svoju bioinžiniersku startupovú budúcnosť si Miro zobral od roku 2021 sabbatikal a s Andrejom sa nám darí v tomto projekte stále napredovať. Sme vďační a hrdí na to, že sme vytvorili už viac ako 300 epizód, ktoré sa tešia rastúcej počúvanosti.“

Kniha, ktorú držíte v rukách, je výberom podcastových častí, ktoré si u poslucháčov získali veľkú obľubu. Ich obsah sme upravili, rozšírili a doplnili o sekciu „Vedeli ste, že...“ a v závere nájdete množstvo odporúčanej literatúry. Texty podcastových epizód sme od ucha poslucháča upravili pre oko čitateľa a veríme, že v duchu antickej kalokagatie budú pre vás *dávkou* zvedochtivých podnetov, ktoré vás – ako radi hovoríme – rozrozmýšľajú. Popri tele totiž nesmieme zanedbať ani dušu, ktorej prospieva premýšľanie, skeptické dumanie či detské žasnutie nad okolitým svetom.

Knihu sme rozdelili na dve časti podľa autorstva. Prvá časť je pod záštitou Andreja, doktoranda na University of Oxford, kde sa venuje otázkam z oblastí religionistiky a dejín a filozofie náboženstva, ktoré umne dopĺňa a problematizuje výzvami z dejín a filozofie vedy. Aj keď je jeho srdcovkou Charles Darwin a Darwinov viktoriánsky svet, v jeho kapitolách si prečítate aj dôležité príbehy o tom, ako sa prvým vedcom stala žena, alebo o hnutí nového ateizmu či mýte temného stredoveku.

Kapitoly druhej časti patria Jakubovi, doktorandovi na Durham University a pedagógovi na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Svoje štúdium síce započal medzinárodnými vzťahmi na Bologni, politická filozofia ho však pritiahla k „láske k múdrosti“ a k samotnej filozofii. Aj keď je jeho primárny záujem v metaetike a vzťahu faktov a hodnôt, jeho kapitoly vás rozrozmýšľajú nad otázkami šťastia, slobody, duše, demokracie či technológií, ale tiež ponúknu sondu do myšlienok Friedricha Nietzscheho a Ludwiga Wittgensteina. Chýbať nebudú ani zvieracie práva a rozmyšľanie o tom, prečo chápeme človeka ako osobu.

Prajeme zvedochtivé čítanie.

Jakub a Andrej

1.

AKO SA CIRKEV MÝLILA A GALILEO TIEŽ

Už nie okom, ale teleskopom. Toto bol zásadný rozdiel oproti predošlým astronómom v tom, ako začal Galileo pozorovať nebeskú oblohu. A asi už každý z nás počul, že jeho pozorovania viedli k istej potýčke s katolíckou cirkvou. Tento spor sa stal zároveň azda tým najväčším známym konfliktom medzi vedou a cirkvou, respektíve to tak aspoň mnohí vnímajú. Celá historická udalosť je však oveľa komplikovanejšia, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Preto si teraz povieme o tom, čo tento proces spustilo, k čomu všetkému viedol a ako ho vyhodnotiť.

Ako je už jasné z nadpisu, v tomto článku vám predstavím pohľad, podľa ktorého v mnohých veciach pochybili obe strany – aj cirkev, aj Galileo. Nepôjde teda len o jednostranné zlyhanie, ako býva tento príbeh v populárnych kruhoch často podávaný. Pôjde pritom len o veľmi stručné zhrnutie celej tejto dôležitej historickej epizódy, a preto mi to príde ako vychutnávanie si múzea za jazdy na motocykli. Poďme sa teda pozrieť na tieto prvotné „hviezdne vojny“ zo 17. storočia, ktoré však nerežíroval George Lucas, ale Galileo a viacerí cirkevní predstavitelia. Zároveň vás pozývam zamyslieť sa, či súhlasíte so mnou, že pri tejto historickej epizóde neboli ani cirkev, ani Galileo neomylní.

KONTEXT A GALILEO

Pred Galileom pôsobil už Mikuláš Kopernik, ktorý vydal svoje životné dielo s názvom *De Revolutionibus* v roku 1543. Už Kopernik vo

svojom diele spomínal heliocentrickú slnečnú sústavu, teda takú, kde to bolo Slnko, a nie Zem, ktoré bolo v jej strede. Katolícka cirkev ako celok nemala s Kopernikom žiadny problém a nijak proti nemu nezakročila. Až kým na scénu neprišla hlavná postava tohto príbehu – veľký taliansky vzdelanec Galileo Galilei. Čo také Galileo vykonal? Väčšina z vás isto počula, že mal isté vážne problémy s cirkvou. V prvom rade je dôležité si uvedomiť, že tieto spory nesúvisia len s jednou udalosťou, ale sú súčasťou dvoch rozličných období: To prvé zahŕňa roky 1613 – 1616 a druhé, o dve dekády neskôr, roky 1632 – 1633. Daným obdobiam bude zodpovedať aj rozdelenie nasledujúcich častí. To znamená, že vás najprv uvediem do trochu širšieho historického pozadia a potom sa pozrieme postupne na prvú a druhú fázu sporov. Na začiatok prejdime ku krátkemu kontextu.

Galileo bol centrálnou postavou vznikajúcej vedeckej revolúcie a z veľkej časti je to práve on, kto stál na počiatku mechanizácie a matematizácie nášho sveta. Krátko potom, ako v roku 1609 namieril čerstvo vynájdený teleskop (v roku 1608 v Holandsku) na nebeskú oblohu, začal byť nespokojný s dovtedy prevládajúcim aristotelovským pohľadom na štruktúru nebies. V článku o Kopernikovi sme si aristotelovský systém vysvetlili a povedali si, že kvôli niektorým nebeským úkazom na konci 16. storočia začal byť spochybňovaný. Keď Galileo namieril svoj teleskop na oblohu, myslel si, že našiel dôkazy, vďaka ktorým môžeme starý, geocentrický, systém pochovať a nastoliť tak stále odmietaný Kopernikov heliocentrizmus.

Čo také Galileo cez svoj teleskop uvidel a aký význam mali tieto pozorovania? Spozoroval, že nebesá sú iné, ako sme si dovtedy mysleli. Okrem iného zistil, že Mesiace nie je dokonalé guľové teleso, ale má pohoria či krátery. Prišiel tiež na to, že Venuša prechádza cez svoje fázy (podobne ako náš Mesiac). A taktiež objavil, že Jupiter má mesiace a Slnko škvrny. Všetky tieto objavy poukazovali na to, že nebesá nie sú dokonalé, ako tomu ľudia verili od staroveku. Inak povedané, spochybnili mnohé, dovtedy prevládajúce tvrdenia – predovšetkým, že nebeské telesá sú dokonale guľaté, že sú vraj bez nedokonalostí a že jedine Zem je stredom, okolo ktorého obiehajú všetky ostatné nebeské telesá.

A ako tieto objavy vnímala cirkev? Začala mať s nimi zásadné problémy už na počiatku? Cirkev tvorí, samozrejme, mnoho predstaviteľov, ale ako celok s týmito zisteniami žiadne problémy nemala. Zopár inakšie zmýšľajúcich jednotlivcov sa nájde vždy, ale vo všeobecnosti získal Galileo len pozitívnu odozvu. Svoje objavy zverejnil v diele *Hviezdny posol* v roku 1610. Astronómovia z prestížnej rímskej jezuitskej univerzity, Collegio Romano, už v tomto istom roku potvrdili Galileove pozorovania. Onedlho nato prišiel do Ríma, kde bola na jeho počesť usporiadaná slávnosť, a podľa jedného z kardinálov si dokonca zaslúžil mať aj postavenú sochu. V dôsledku jeho objavov ho pozvali do talianskej vedeckej spoločnosti *Accademia dei Lincei* (Akadémia rysov – teda tých, ktorí chceli mať zrak ostrý ako rys). V tej dobe to bol v podstate ekvivalent získania Nobelovej ceny.

Za ťažkosti, ktoré si Galileo spôsobil, môže naozaj množstvo faktorov. Jeden z nich bol aj jeho špeciálny „talent“. Tým talentom však nemyslím jeho prírodovedné uvažovanie, ale jeho výnimočnú schopnosť robiť si zo spojencov nepriateľov. Galileo mal všetko dobre rozohrané, a keby išlo o šachovú partiu, zdá sa, že jej koniec mohol byť určite o niečo lepší. Zaiste by mu v tom pomohlo, keby nerobil podozrivé až nelegitímne ťahy a urážkami si počas rozohreanej partie nespravil zo spoluhráča protivníka. Katolícka cirkev v tom však tiež nebola nevinne. Veď nakoniec sa v roku 1992 pápež Ján Pavol II. verejne ospravedlnil, tvrdiac, že inkvizícia síce konala s dobrými úmyslami, ale mýlila sa. Podme sa teda na všetky tieto tvrdenia pozrieť trochu bližšie. Predostrieme si udalosti, ktoré sa odohrávali v dôležitých rokoch 1613 – 1616 a ktoré pripravili pôdu na všetky budúce nezhody.

GALILEOV POHLAD NA BIBLIU

Prvý zdroj konfliktu vzišiel počas nevinnej večernej konverzácie. Galileiho žiak Benedetto Castelli sa zúčastnil na večeri s veľkovojskavou Christinou, ktorá bola matkou Galileiho patróna Ferdinanda I. Medicejského. Rozhľadená Christina bola zvedavá a zaujímalo ju, ako

možno dať do súladu Galileove myšlienky o nehybnosti Slnka a známy biblický príbeh, kde Jozue zázračne zastavil pohybujúce sa Slnko, aby tým predĺžil deň (pozri biblickú knihu Jozue 10, 13). Castelli o tom povedal Galileovi a jeho odpoveďou boli dva listy: Prvý adresovaný Castellimu v decembri 1613 a jeho druhá, rozšírená verzia pre Christinu na jar 1615. Ide pritom o veľmi dôležité a zaujímavé zdroje, kde Galilei vysvetľuje svoj postoj a podáva svoju metodológiu biblickej interpretácie. V listoch píše, že jazyk použitý biblickými autormi nie je vedecký a je prispôsobený znalostiam vtedajšej doby, pričom tento takzvaný akomodacionistický pohľad je známy už od Augustína zo 4. storočia.

Ďalej Galileo tvrdí, že z biblických pasáží nemožno vyčítať nehybnosť Zeme, pokiaľ ju už vopred nepredpokladáme. Navyše, Biblia je autoritou len vo veciach viery a morálky, a preto aj možný spor nemá byť problematický. Inými slovami, Galileo sa snažil určiť takpovediac herné územie, na ktorom môže Biblia a prírodná filozofia pôsobiť. Táto „prírodná filozofia“ je v mnohom predchodkyňou dnešnej vedy, ale až do 19. storočia zahŕňala rôzne oblasti poznania vrátane filozofických a teologických úvah. Už aj preto je veľký problém tvrdiť, že ak tu šlo o konflikt, tak to bolo medzi vedou a teológiou. Galileo v listoch taktiež zacitoval pôsobivý výrok kardinála Cezarea Baronia: „Biblia nám vraví, ako ísť do nebies, a nie, ako ídú nebesá“. V biblickom pohybe Slnka však nevidel aj tak žiadny problém, pretože tento zjavný spor vysvetlil osovou rotáciou Slnka, ktorú možno vyvodiť z pohyblivosti slnečných škvŕn.

Práve pre tieto listy sa Galileo dostal do prvotných problémov. Jeho geocentrické názory našli oponentov v podobe dvoch dominikánov. Čiže, áno, objavuje sa tu opozícia z cirkevných kruhov, ale týchto dvoch jedincov nemožno ani náhodou identifikovať s postojom cirkvi ako takej. Z malej vzorky nerobíme generalizácie ani v bežnom živote, nerobme tak ani v histórii. Týmito dominikánmi boli istí Tommaso Caccini a Niccolò Lorini, ktorí ho pri rôznych príležitostiach obvinili a vec sa tak dostala pred inkvizíciu. Tá však napokon ich obvinenia zmietla zo stola pre nedostatok dobrých dôkazov.

INDEX A BELLARMINO

Galileo mal už teda dlhodobu nejakých tých svojich oponentov, ale s cirkvou nemal stále žiadne potýčky. Naopak, mal v nej aj veľa podporovateľov a priateľských ohlasov, ktoré nadobudol, keď sa sám od seba v roku 1615 vydal do Ríma obhajovať svoje názory. Pre Galileu však začali v tomto čase vznikať komplikácie, pretože pápež Pavol V. začal na odporúčanie skupiny teológov presadzovať menej zhovievavý názor na heliocentrizmus. Proti Galileovi vtedy síce nebolo vydané žiadne nariadenie ani stíhanie, pápež však už vo februári 1616 nariadil Bellarminovi, aby vedcovi protikopernikovské rozhodnutie vysvetlil spolu s upozornením, aby učil heliocentrizmus len ako matematický model a nie ako zodpovedajúcu realitu, s čím Galileo súhlasil.

Treba ešte spomenúť, že v tomto roku sa stalo ešte čosi – nie však s Galileom, ale s Kopernikom. Inkviziční predstavitelia na začiatku roku 1616 zostavili panel konzultantov, ktorý odsúdil kopernikovsky heliocentrický vesmír ako filozoficky „hlúpy a absurdný“ a teologicky „heretický“. Samotná inkvizícia zobrala toto odporúčanie na vedomie, ale žiadny ďalší krok proti Galileovi nepodnikla. Cirkev už predtým v polovici 16. storočia zostavila *Zoznam zakázaných kníh*, alebo takzvaný Index, ktorý bol priebežne upravovaný a zrušený až v roku 1966. V roku 1616 sa na tomto Indexe ocitlo Kopernikovo dielo *De Revolutionibus*, kým sa z neho neodstránili isté pasáže tvrdiace, že Zem sa naozaj otáča okolo Slnka, a je to teda viac než len užitočný matematický model. Presnejšie povedané, o aké úpravy má presne ísť, nebolo až do roku 1620 bližšie určené a nakoniec zahŕňali odstránenie jednej kapitoly a niekoľkých viet, ktoré hovorili o pohyboch Zeme.

Vyššie som spomenul, že Galileo sa stretol s Bellarminom a určite sa nerozprávali len o meteorologickom stave ovzdušia. Čo sa však presne na tomto stretnutí stalo, je úplne kľúčové pre neskoršie problémy, do ktorých sa dostal. Z tohto stretnutia máme totiž dva zdroje v podobe dvoch listov. V prvom, ktorý si o tri mesiace Galileo vyžiadal od Bellarmina, sa spomína, že cirkevný dekrét z roku 1616 zahŕňa, že kopernikovsky systém nemožno „obhajovať alebo zastávať“. Druhá

verzia o priebehu tohto stretnutia v cirkevných archívoch však bola oveľa prísnejšia a vravela, že ho nemohol nijak verejne učiť, čo znamená, že ani hypoteticky. Tento dekrét sa stal neskôr v roku 1633 kľúčovým, pretože nastal spor o to, čo mal vlastne Galileo presne zakázané.

FOSCARINI A BELLARMINO

Pri tomto príbehu je dôležitá ďalšia postava, ktorou je karmelitánsky profesor teológie a filozofie Paolo Antonio Foscarini. Dôležitá v tomto kontexte je práca, ktorú vydal v roku 1615. Foscarini v nej podal reinterpretáciu biblických pasáží tak, aby boli v súlade s kopernikovským heliocentrizmom. Bol však pritom opatrný a tieto vysvetlenia písal hypoteticky, za čo si vyslúžil uznanie od kardinála Bellarmina, ktorý bol v tom čase najuznávanejší cirkevný teológ, ako aj člen inkvizície a komisie pre Index. Bellarmino poslal Foscarinimu, ako reakciu na jeho dielo, list, kde uznal, že jeho argumenty sú „plné inteligencie a erudície“.

Spomínaná Bellarminova reakcia obsahuje okrem priateľských varovaní aj jednu veľmi dôležitú pasáž. Vyjadril v nej totiž jasne svoju vedecko-teologickú otvorenosť. Napísal, že ak by sme mali nevyvrátiteľné dôkazy o reálnom pohybe Zeme, budeme musieť relevantné biblické pasáže reinterpretovať: „Museli by sme potom s veľkou opatrnosťou vysvetliť biblické časti, ktoré sa javia opačne, a radšej povedať, že im nerozumieme, než tvrdiť, že čo nám bolo (vedecky) dokázané, je mylné. Nebudem však veriť, že taký dôkaz existuje, pokiaľ mi ho niekto neukáže.“ Galileo sa dostal ku kópii tohto listu, ktorý ho musel povzbudiť k tomu, aby sa snažil predložiť práve takýto dôkaz.

DRUHÁ FÁZA: 1632 – 1633

Nové udalosti priniesol so sebou rok 1623, keď bol zvolený pápež Urban VIII. Galileo ho na ďalší rok navštívil a zjavne si spolu veľmi dobre rozumeli. Reč prišla aj na Galileov heliocentrický systém a pápež ho dokonca

aj podporil, aby na túto tému publikoval – avšak pod jednou podmienkou. Dohodli sa, že Galileo do diela zahrnie isté špecifické tvrdenie. A to také, že keďže Boh je všemocný, vesmír mohol usporiadať akokoľvek, a preto nikdy nemôžeme presne naisto určiť, čo je príčinou daných javov. Galileo tak spravil, ale jeho spôsob bol nedomyšlený, provokatívny, a povedzme na rovinu, že aj hlúpy. Dané dielo vyšlo nakoniec v roku 1632 pod názvom *Dialóg o dvoch hlavných svetových systémoch*. Galileo vložil pápežove slová jednak až úplne na záver, no nechal ich navyše vyznieť tónom sarkazmu, a ešte k tomu prostredníctvom postavy nazvanou Simplicio, čo môže niešť aj význam naivného človeka, respektíve prostáčka. Keby mal Urban VIII. menej náročné obdobie, ktovie, možno by sa to Galileovi nejak prepieklo. Pápež bol však v tom čase pod paľbou z viacerých strán a teraz mu aj jeho dovtedajší priateľ Galileo zasadil podpásový úder, keď ho prirovnal k hlupákovi. Cítil zradu a chladnému Galileovi tak začalo riadne prihárať, pretože ho predvolali pred inkvizičný súd.

Na pojednávaní však išlo o to, že Galileo porušil dohodu s kardinálom Bellarminom v roku 1616, podľa ktorej nemal verejne diskutovať o heliocentrizme. Na súde sa teda nerozoberalo, či je heliocentrizmus pravdivý, alebo nie, ale či Galileo porušil danú dohodu. On sa bránil tým, že heliocentrizmus neobhajoval ako reálny systém, ale chcel naň len poskytnúť tie najlepšie argumenty. Inkvizícia pritom navrhla Galileovi kompromis, ktorým by sa mohla celá táto udalosť ukončiť. Lenže pápež sa rozhodol Galilea zatknúť, vypočúvať a žiadať prísnejší trest. To sa stalo v roku 1633. Galileovi preto určite nepomohlo ani to, že k tomuto došlo počas tridsaťročnej vojny, keď mal pápež kopu iných problémov s týmito náboženským a mocenským konfliktom. O rozdielnych názoroch v cirkvi svedčí aj to, že traja z desiatich inkvizičných kardinálov záverečný rozsudok nepodpísali, pričom jeden z nich bol pápežov synovec. Každopádne, Galileo bol nakoniec obvinený z takzvaného „vážneho podozrenia z herézy“, ale formálnym heretikom (čo je to najhoršie obvinenie) sa nikdy nestal. Nakoniec však musel sedemdesiatročný Galileo kľačiac v Ríme oľutovať svoju heliocentrickú pozíciu a vzdať sa jej šírenia. Vrávi sa, že na konci ešte dodal svoj známy výrok: „A predsa sa hýbe“, no ide tu o nehistorickú tradíciu. Vieme však, že

nebol nikdy mučený a ani väznený. Ak sa veci mali takto, kde pri tomto všetkom spravili súdruhovia chybu?

PREČO SA CIRKEV AJ GALILEO MÝLILI

Galileova najväčšia chyba zrejme bola tá, že mu chýbala skromnosť. To sa prejavovalo viacerými spôsobmi – napríklad aroganciou, tvrdohlavosťou či odmietaním iných vedeckých možností. Galileo si napríklad myslel, že pre pohyb Zeme má skvelé vysvetlenie, ktorým mal byť príliv a odliv, čo je fyzikálne úplne nesprávne vysvetlenie. Tu však, myslím si, narážame na najpodstatnejšiu vec: Spomenuli sme už, že Galileo sa domnieval, že svojimi objavmi prišiel na to, že geocentrický vesmír je mylný a že svojím teleskopom našiel presvedčivé dôkazy pre heliocentrizmus. Lenže problém je ten, že ide o falošnú dichotómiu. Prečo nám Galileo ponúka len dve možnosti? Čo ak je tu ešte minimálne nejaká tretia možnosť?

A tá tu veru aj bola, ale Galileo ju úplne ignoroval. Touto možnosťou bol systém dánskeho astronóma Tycha de Braheho, ktorý zostavil na konci 16. storočia. V ňom je Zem v strede vesmíru, kde Slnko a mesiac síce obiehajú okolo Zeme, ale všetky ostatné planéty už okolo Slnka. Preto sa tento systém nazýva aj geoheliocentrický. V Galileovej dobe začal byť práve tento systém preferovaný u mnohých astronómov. Dôvod, prečo to treba spomenúť, je ten, že tento systém bol vtedy pozorovaniami nerozlíšiteľný od Kopernikovho heliocentrického modelu a mal tú výhodu, že nemusel vysvetľovať, prečo vôbec necítíme, nevidíme a nijak inak nevnímame údajný zemský pohyb. Galileo sa však tomuto Braheho geoheliocentrizmu úplne vyhol. Nakoniec, pripomeňme si názov jeho diela z roku 1632 – toho, kde urazil pápeža. Volalo sa *Dialog o dvoch hlavných svetových systémoch*. Týmito dvoma hlavnými svetovými systémami boli tie od Aristotela a od Kopernika. Ale zmienka o Braheho modeli nebola nikde. Napriek svojim iným skvelým vlastnostiam, Galileovi teda nielen chýbala spomenutá skromnosť, ale aj schopnosť či férovosť adresovať ten najväčší protiargument proti jeho kopernikovským tvrdeniam.

Nuž a čo katolícka cirkev? Na oficiálne vyhlásenie od najväčšieho cirkevného predstaviteľa prišiel rad po 359 rokoch od procesu s Galileom. Ku koncu 20. storočia dal pápež Ján Pavol II. zostaviť špeciálnu komisiu na preskúmanie tohto prípadu. Úmysel pritom bol nanovo historicky prebádať, čo sa stalo, a nie rehabilitovať Galileu. Skúmanie bolo ukončené po jedenástich rokoch, v roku 1992, a po zhrnutiach výsledkov komisie nasledoval pápežov príhovor na túto tému. A hoci v ňom priznal cirkevné pochybenie, mnohé veci, aspoň pre mňa, ostávajú zo strany pápeža nejasné. Povedal napríklad, že „väčšina teológov“ spravila pri Galileovi chybu tým, že nevedeli odlíšiť Písmo od jeho interpretácie. To však nechalo otvorenú otázku kto, kedy a ako presne pochybil. Zároveň však vidím v pápežovom príhovore dobré zhrnutie príkladov, ako sa cirkev môže a mala poučiť, keď príde na interpretáciu Písma a prírodného sveta.

ZÁVEREČNÉ MYŠLIENKY

Na záver si povedzme ešte niekoľko myšlienok. Na objasnenie ďalších okolností, ktoré prispeli k tomuto konfliktu, by bolo potrebných omnoho viac riadkov. Videli sme však, že sa pri tomto spore stretli dve tvrdohlavé strany, z ktorých obe mohli konať iným a lepším spôsobom. Ani Galileo, ani viacerí na strane cirkvi v tom neboli nevinne. Veľká chyba by však bola spraviť z tohto stretu zosobnenie všeobecne prevládajúcich vzťahov medzi vedou a cirkvou. Podobne ako cirkevní predstavitelia povzbudzovali Kopernika, tak aj Galileo mal v mnohých cirkevných kruhoch silnú podporu. Do kotla tejto udalosti bolo vliatych mnoho špecifických historických prísad, až je to zvláštne úsmevné, že sa dokázali všetky stretnúť práve tu. Bolo by nesprávne vidieť celú záležitosť ako konflikt, ktorý bol nevyhnutný. Veľakrát sa zdá, že Galileo bol v nesprávnom čase na nesprávnom mieste a tvrdil nesprávne veci. Je aj celkom možné, a zrejme aj pravdepodobné, že keby sme sa teraz mohli vrátiť do roku 1610 a všetci aktéri by mali ďalšiu šancu, situácia by priniesla síce mnohé prevapenia, ale viac pochopenia a menej trenia.

VEDELI STE, ŽE...

Pochopiteľne, mnoho vecí súvisiacich s Galileom sme tu nestihli spomenúť. Náš príbeh o Galileovi sme skončili v roku 1632 a potom sme v ňom pokračovali až od druhej polovice 20. storočia. Medzitým však prešli vyše tri storočia, počas ktorých bol Galileo a jeho povest často predmetom záujmu a kontroverzie. Spomeňme si len dve z nich.

Napríklad ani po Galileovej smrti (v roku 1642) mu nebolo umožnené byť pochovaný v Bazilike svätého Kríža vo Florencii. Najprv bol síce uložený v miestnosti pri malej kaplnke, ktorá bola súčasťou daného kostola, no čoskoro sa ozvali protestujúce katolícke hlasy. Za Galileove dôstojné miesto odpočinku sa postavil jeho posledný asistent, Vincenzo Viviani, ktorý nakoniec postavil Galileovi pamätník pred svojím vlastným domom.

Napokon, bolo to až v roku 1737, keď sa vďaka toskánskej vláde presunuli Galileove pozostatky do baziliky, a to rovno oproti dvom ďalším veľikánom – Michelangelovi a Machiavellimu. Nik zo zástupcov katolíckej cirkvi sa však, zrejme, tejto ceremónie nezúčastnil. Iná udalosť súvisí s tým, že Galileo mohol byť cirkvou rehabilitovaný už skôr, no nestalo sa tak. Tento vzťah cirkvi ku Galileovi chcel napraviť už pápež Pius XII. v prvej polovici 20. storočia prostredníctvom takzvanej Pápežskej akadémie vied (zriadenej jeho predchodcom Píom XI. v roku 1936). V roku 1942 sa totiž blížilo tristo výročie Galileovej smrti a šlo teda o veľmi vhodný dátum.

Zostavením Galileovho životopisu bol akadémiou poverený kňaz, historik a rektor Pápežskej lateránskej univerzity v Ríme, Pio Paschini. Keď však svoj výskum a písanie dokončil a pripravil ho na publikáciu (až v roku 1945), zistil, že ho Pápežská akadémia vied odmietla, pretože v ňom bol Galileo vykreslený vraj až v príliš dobrom svetle! Treba však tiež povedať aj to, že v roku 1942 jej vedúci (Agostino Gemelli) v svojom príhovore otvorene priznal, že v prípade Galilea šlo o „chybu teológov“, ktorá má byť pre cirkev „neustálym varovaním“. U Galilea teda šlo v mnohých prípadoch o celkom jasný konflikt, ale je nepresné zhrnúť to len do frázy „veda verzus náboženstvo“ (alebo cirkev).

2. AKO VZNIKALA BIBLIA?

Rekordy sú vraj na to, aby sa prekonávali. Ak by Biblia vedela rozprávať, asi by na to iným knižným rivalkám, ktoré by ju chceli obrať o jej mnohé prvenstvá, skromne zapriala: „Veľa šťastia!“

Nielenže je Biblia tou najčítanejšou knihou na svete, ale zároveň ide údajne o dielo, ktoré má najviac *nečítaných* vydaných kópií. Sice je toto tvrdenie ťažké overiť, ale svedčí o dvoch veciach – o neuveriteľnej rozšírenosti tejto knihy, no tiež zároveň o rastúcej biblickej negramotnosti. A práve preto sa tu v týchto riadkoch spolu s vami pokúsim aspoň trochu napraviť túto nemalú obavu.

Ak si vyhľadáte aktuálne rebríčky najčítanejších kníh na svete, zistíte, že Biblia je ozajstným rekordérom. Odhaduje sa, že sa z nej predalo dva a pol miliardy výtlačkov a existuje ešte oveľa viac kópií rozdanych zadarmo. Z náboženských kníh nasleduje Korán (asi 800 miliónov) a Kniha Mormónova (zhruba 150 miliónov). Možno vás prekvapí (a možno nie), že z populárnych kníh sú na prvých miestach *Príbeh dvoch miest* od Charlesa Dickensa spolu s *Malým princom* od Antoina de Saint-Exupéryho (obe približne po 200 miliónov). Nasleduje trilógia *Pán prsteňov* od J. R. R. Tolkiena (vyše 150 miliónov) a *Harry Potter a Kameň mudrcov* od J. K. Rowlingovej (viac než 120 miliónov), pričom jej celá séria vykazuje neuveriteľné čísla (celkovo až vyše 500 miliónov). Ešte veľmi rád spomeniem, že už o pár miest na to by sme v tomto zozname našli aj *Hobbíta*, opäť, samozrejme, od Tolkiena (100 miliónov).

Tieto čísla sme si spomenuli, aby sme si vsadili vplyv Biblie trochu do kultúrneho kontextu. Možno vás niektoré z daných čísel aj zaskočili. Čo však zvykne zaskočiť ľudí ešte viac, je to, ak by sa ich niekto spýtal na počiatky Biblie alebo všeobecne na čokoľvek, čo má súvis s jej históriou. A práve o toto sa tu teraz, hoci celkom stručne, pokúsime. Pozrieme sa tu na taký veľký historicko-biblický „výcuc“, ktorý vám, verím, vedomostne a vhodne poslúži. Náš plán je pred nami a je v stručnosti takýto – lepšie pochopiť, prečo je dnes Biblia taká, aká je.

BIBLIA AKO SÚBOR KNÍH

Biblia nie je jedna kniha, ale je to súbor kníh. A práve to sa skrýva za samotným názvom. Grécky výraz *ta biblia* znamená knihy a neskôr počas stredoveku bol prevzatý aj latinčinou na označenie tejto zbierky posvätných kníh. Dnes sa bežne považuje Biblia za kresťanskú literatúru, ale pred kresťanskou Bibliou najprv existovali spisy tvoriace tú židovskú. Tá sa dnes označuje z kresťanského pohľadu ako Stará zmluva, ale Židia ju nazývajú buď Hebrejská Biblia, Tóra alebo Tanach. Ak by vás zaujímalo, prečo Tanach, je to skratka z troch slov (Tóra, Neviim a Ketuvim), ktoré označujú Mojžišove knihy, prorokov a iné písomnosti. V súčasnosti je to tak, že samotný pojem Biblia môže označovať buď jej židovskú, alebo kresťanskú verziu, a hoci je to niekedy z kontextu jasné, sú situácie, keď je to vhodné odlíšiť.

Toto nám nateraz stačí, aby sme sa nezamotali v slovíčkach už na začiatku. Podstatné pre nás teda je, že Biblia je veľký súbor kníh, ktoré vznikali počas mnohých storočí a boli napísané mnohými autormi. Tieto čísla však nemôžeme zadefinovať úplne presne – teda, že koľko presne autorov na nej pracovalo, alebo s minimálnou odchýlkou určiť, v ktorom storočí či desaťročí texty vznikli. Pri niektorých knihách to vieme s relatívnou presnosťou a pri niektorých s oveľa menšou. O chvíľu si niečo o tom povieme.

NOVOZMLUVNÉ POZADIE

Samotná Biblia má dva veľké súbory kníh – takzvanú Starú zmluvu a Novú zmluvu. Knihy Starej zmluvy vznikli všetky pred Kristom a knihy Novej zmluvy po narodení Ježiša. Obe tieto časti vznikali teda v celkom iných historických podmienkach. A aby to bolo pre istotu úplne jasné, všetky príbehy o Ježišovi, jeho apoštoloch a ranej cirkvi sú teda z Novej zmluvy. Bez toho, aby sme šli do detailov, bude dostatočne presné povedať si, že Stará zmluva bola postupne tvorená počas prvého tisícročia pred našim letopočtom a z toho z veľkej časti v 6. a 5. storočí.

V porovnaní s týmto je Nová zmluva celkom iná. Všetky jej časti boli totiž spísané približne za niekoľko desiatok rokov, čo je, samozrejme, oveľa kratšia doba než niekoľko storočí. Pri tomto všetkom je dobré spomenúť si jednu dôležitú vec – mnohé spisy, ktoré máme či už v Starej zmluve, alebo v Novej zmluve, neboli napísané na jedno posedenie, ale proces ich zhotovenia mohol byť oveľa dlhší. A nielen to. Môžeme tu badať aj viaceré zdroje, ktoré autori použili pri ich písaní, respektíve keď zbierali spomenuté zdroje, aby vytvorili finálny produkt. To znamená, že v mnohých prípadoch prv, než vzniklo nejaké dokončené evanjelium – teda, v tej podobe, ako ho vidíme a čítame dnes – existovali najprv jeho kratšie časti, ktoré sa ústnym podaním šírili medzi ľuďmi.

Takto jednoducho fungujeme aj my v našom bežnom živote, alebo aspoň sme zvykli v dobe pred smartfónmi a internetom. Ak sa totiž niečo významné udeje, začnete to šíriť tak, že o tom niekomu poviete a nebudete o tom písať na papyrus, ktorý by sme aj tak museli najprv kúpiť či si vyrobiť. Navyše v prvom rade by tu bola zároveň aj veľká šanca, že by ste pred modernou dobou ani nevedeli písať. Takže mnohé biblické pasáže, ktoré si dnes môžeme prečítať, sa najprv šírili ústne a až o pár rokov ich niekto dokázal spísať. Pokračovalo to tak, že nakoniec, o pár desiatok rokov, niekto prišiel a vzal viacero týchto príbehov a spravil z nich to, čomu dnes vravíme evanjeliá. Ako o tomto procese vieme? Je výsledkom dlhého skúmania rôznymi bádateľmi

počas posledných približne dvesto rokov. Dokonca sa o tom môžete sami dočítať v prvých veršoch Lukášovho evanjelia. Tu daný autor vraví, že už boli pred ním mnohí, ktorí sa pokúsili prebádať a prerozprávať tie evanjeliové udalosti, ktoré sa on pokúsi podať ešte lepšie. Spomenul som „daný autor“, pretože tento autor nemusel byť Lukáš – a podobne je to aj s autorstvom u iných evanjelií.

Aj novozmluvné materiály sa teda šírili najprv ústnym podaním a až neskôr, krátko po Ježišovej smrti, sa začali spisovať. Avšak to neboli evanjeliá, ktoré vznikli ako prvé. Povedzme si niektoré míľniky aj v konkrétnych rokoch, aby sme mali o tejto situácii lepší prehľad. V tomto časovom rebríčku majú prvé miesto listy apoštola Pavla a jeho prvý vieme z istých historických stôp datovať do roku 49 (ide o jeho prvý list Solúnčanom). Evanjeliá prichádzajú na scénu až o čosi neskôr, približne dvadsať rokov po tom, ako začal Pavol písať svoje listy jednotlivým komunitám v Stredomorí, o ktoré sa chcel duchovne starať. Prvá písomnosť Novej zmluvy vznikla teda okolo roku 50 a posledná jej časť okolo roku 100. To znamená, že evanjeliá sa v tomto všetkom nachádzajú zhruba v strede, a to niekedy v rozpätí rokov 70 – 90. Píšem, že to vieme len približne, pretože na mnohých miestach nemáme naozaj konkrétny dátum, kedy sa čo stalo. Vieme to však doplniť inými informáciami z histórie, a keď zapojíme nejakú tú detektívnu činnosť, vieme prísť práve k spomínanému časovému rozpätiu.

Zopakujme si teda trochu inými slovami, na čo sme doteraz prišli: Všetkých dvadsaťsedem písomností Novej zmluvy bolo spísaných približne za 50 rokov, od roku 50 do roku 100, pričom prvotné zdroje vedúce k tomuto spísaniu začali kolovať už aj niekedy predtým. Týmto sme však vôbec neskončili. Možno sme sa pri tomto dozvedeli čosi nové, ale sme v istom zmysle stále len na začiatku. Keď totižto prišiel rok 100 (z pohľadu dnešného kalendára), nik ešte nemal v ruke dáky zväzok s názvom „Nová zmluva“ alebo „Biblia“. Nevieme ani o nikom, kto by mal v prvom storočí pokope všetky štyri evanjeliá, a ak aj mal, musela to byť výnimka. Vieme, že tieto spisy existovali najprv samostatne a že neskôr ich začali ľudia zbierať, a to zvlášť Pavlove listy, potom aj evanjeliá a nakoniec k nim pridávať aj iné.

SITUÁCIA V 1. STOROČÍ

Zamyslime sa nad všetkým teraz takto. Kresťanstvo vzniklo zo židovstva. Prv než sa od neho zásadne odčlenilo, je správne povedať, že kresťanstvo bola jedna z verzií židovstva, a preto sa aj niekedy vraví o židovských kresťanoch. Ako Židia v 1. storočí by ste už však mali svoje Písmo, ktoré sa volalo buď Tóra, alebo Tanach. Nikomu z vás by nenapadla myšlienka, že si idete napísať nejaký ten doplnok už k existujúcej Biblii, rovnako ako to nikomu zbožnému nenapadne ani dnes. A už vôbec by ste asi seriózne neprišli s tým, že by takéto nové Písmo malo mať charakter veľmi špecifických listov, v ktorých budete písať konkrétne rady pre konkrétne kresťanské komunity. Tak tomu bolo v prípade apoštola Pavla. Ten si však tiež nemyslel, že píše nové časti Biblie, a nemyslel si to ani nikto, koho spisy sa nakoniec v kresťanskej Biblii ocitli. Avšak postupom času, ako vieme, prišlo aj k tomuto – tieto písomnosti začali byť zhromažďované a nakoniec sa z nich vytvorilo to, čomu vravíme Nová zmluva.

Takže, dajme tomu, že sa nachádzate niekedy v 1. storočí, niekde v oblasti Stredomoria. Ak si chcete prečítať Bibliu, nič také neexistuje. Ak máte veľké šťastie, možno sa do vašej komunity dostal niektorý z Pavlových listov a možno aj niektoré z evanjelií, alebo možno len niektorá jeho časť. A ak sa k vám takýto spis dostal, tak ste si z neho zrejme nečítali, ale niekto iný – gramotný a vzdelanejší, ho vám a vašim blízkym na spoločnom zhromaždení prečítal. Boli to literárne tvorby určené na prednes a nie na súkromné čítanie, a to už len z jednoduchého dôvodu, že len veľmi málo ľudí vedelo v tej dobe čítať – možno zhruba len 5 % populácie, presnejšie tí, ktorí mali čas a peniaze byť vzdelaní a v našom prípade aj to šťastie, že sa stali jednými z prvých kresťanov.

Ak ste boli jedným z takýchto prvých novozmluvných poslucháčov, tak ste kresťanské príbehy a rady počúvali nie v hebrejčine či latinčine, ale v gréčtine, teda v jazyku, v ktorom bola Nová zmluva napísaná. To bolo okrem iného dôležité aj v tom, že to umožnilo šírenie tohto posolstva v okolí grécko-rímskeho Stredozemného mora, keďže tamojší

obyvatelia by to v starozmluvnej hebrejčine asi veľmi nezvládali. A pri tomto som práve načrtol ďalšiu nesmierne dôležitú vec. Ďalší rozdiel bol v tom, že novozmluvné posolstvo začalo byť adresované všetkým. Teda nielen členom židovského národa, ale aj okolitým národom, ktoré uctievali aj mnohé iné božstvá, teda tým, ktoré boli pohanské či, inak povedané, polyteistické. A všetko to posolstvo bolo zamerané na tajomnú postavu, zvanú v hebrejčine „Ješua“ a v gréčtine by ste ju počuli vyslovenú ako „Jesús“ (v gréčtine písané ako Ἰησοῦς).

Snáď vás neprekvapí, že starovekí Gréci a Rimania nepoužívali Ježišovo meno ako zvolanie, keď sa na niečo či niekoho nahnevali či o čosi zakopli. Všetci sme totiž, bez rozdielu na náš svetonázor, na túto osobu už takí zvyknutí, že jej meno mnohí spontánne zvolávajú s mnohými výkričníkmi aj na vyjadrenie nespokojnosti, pohoršenia či prevrpenia. Ale pozrite sa na to z pohľadu tých ľudí, ktorí vtedy žili a o tomto Ježišovi počuli prvýkrát. Bol to vtedy pre každého ktosi neznámy, no zároveň taký zvláštny, že ho Rimania ukrižovali. No aby toho nebolo v príbehu o ňom málo, nielenže bol ukrižovaný, ale údajne aj vstal z mŕtvych. A to bola, samozrejme, tá pointa, ktorá mala svoj príjemný bonus. Mal navyše čoskoro prísť a darovať posmrtný život v Božom kráľovstve aj všetkým tým, ktorí... Ktorí, čo presne? Nuž, to bol jeden z problémov. Otázka bola, či stačilo v Ježiša len veriť, čo presne znamená, či bolo potrebné pokračovať v židovských praktikách, či bolo treba aj istým spôsobom žiť, či sme museli správne chápať niektoré nauky a podobne. A tak sa začali tvoriť viaceré skupiny s rôznym pohľadom na veci, a to sa aj odrážalo v názoroch, aké knihy by sa mali dostať a nemali dostať do novej zbierky zvanej Nová zmluva.

PO NOVEJ ZMLUVE

Nová zmluva je zbierkou dvadsiatich siedmich kníh, z ktorých sú najznámejšie, ako asi tušíte, práve štyri evanjeliá. Jedna vec je spýtať sa, prečo a ako vznikli, a druhá, prečo sa stali biblickou súčasťou práve tieto a nie iné? Nakoniec, Pavol nebol jediný líder, ktorý písal listy

týmto rôznym prvotným kresťanským komunitám. Jednou takouto skupinou sú takzvaní apoštolskí otcovia a označujeme nimi istých skorých teológov, ktorí pôsobili niekedy na konci 1. a na začiatku 2. storočia. Z mien sem patrí napríklad Klement Rímsky, Polykarp či Ignác, ale aj niektorí iní známi či neznámi autori. Voláme ich apoštolskí otcovia, pretože podľa tradície sa mali poznať s prvými Ježišovými apoštolmi.

Ďalšie vplyvné generácie teológov v prvých storočiach kresťanstva, ktoré už takéto spojenie nemali, označujeme nie ako apoštolskí, ale cirkevní otcovia. Pri tejto skupine môžeme napríklad spomenúť Tertuliána, Origena či veľikána Augustína. A potom tu boli celé ďalšie kategórie spisov, ktoré sa začali objavovať zvlášť od začiatku 2. storočia a sú to práve tieto, ktoré spôsobujú v mysliach mnohých populárnych autorov, zvedavcov, ale aj odborníkov rôzne fascinácie. Túto skupinu označujeme ako takzvané apokryfné spisy, čo znamená „skryté“, aj keď dnes sú všetky úplne verejne dostupné a nie... naozaj ich ani Vatikán neschováva.

A takto si môže ktokoľvek prečítať aj iné listy, evanjeliá či zjavenia, a je ich veru dosť. Nie sú to však žiadne tajnosti, a čo je dosť dôležité, odborníci ich z dobrých dôvodov považujú za nehistorické a zobrazujúce skôr predstavivosť a teologické presvedčenia a polemiky z neskoršieho obdobia. Nechápte ma zle. Niežeby to nebolo zábavné čítanie, že Ježiš bol počas svojej puberty riadnym grázlom zneužívajúcim svoje nadprirodzené schopnosti, či dozvedieť sa o detailných opisoch pekelných utrpení, alebo si prečítať evanjelium, kde sú hlavnými postavami Judáš či Mária Magdaléna. Snažiť sa postaviť ozajstnú históriu na týchto dielach by bolo však ešte oveľa zábavnejšie. Štyri evanjeliá, ktoré máme, nie sú žiadnymi historickými pamäťami, ale aj tak sú historicky najbližšie udalostiam 1. storočia, a aj preto sú pre historikov užitočné najviac. Ak rozmýšľate, že by ste sa stali detektívom, môžete sa skúsiť špecializovať na biblického detektíva – o historické hlavolamy by ste určite nemali núdzu. Dorozprávajme si však tento príbeh, aby sme vedeli, kto nakoniec rozhodol, alebo nerozhodol o zložení Biblie.

KÁNON A IDENTITA

Ľudia potrebujú žiť v nejakom spoločenstve, ktoré im dáva zmysel a identitu. Keď sa história prehupla do 2. storočia, začíname postupne vídať takéto snahy o identitu, a to tak u Židov, ako aj u kresťanov. Táto identita musí mať nevyhnutne isté hranice, aby ste vedeli, kam patríte a ako sa líšite od druhých. A tak môžeme pozorovať tvorbu rôznych takýchto skupín, ktoré sa začnú odlišovať od druhých aj tým, ktoré knihy a spisy považujú za autoritatívne. Vyzbrojme sa ešte jedným iným slovíčkom a to je kánon. Kánon (kanón je čosi iné) je označenie pre zbierku kníh a má význam miery alebo štandardu. Všetky knihy, ktoré sú v Biblii, tvoria biblický kánon, teda istý knižný a teologický štandard a vravíme, že sú kánonické. A tie, ktoré sa do nej nedostali, sú nekánonické. Ako teda rozmýšľali kresťanskí vodcovia v ranej cirkvi o kánone? Rozmýšľali rozhodne rôzne. Niektorí mali tendenciu mať úzky kánon a iní zas širší. Mnohé knihy, ktoré v ňom chceli mať, sa teda prirodzene líšili, avšak nešlo zas o úplne náhodný výber. Napríklad naše štyri evanjeliá a Pavlove listy, ktoré máme, boli považované za akési všeobecné jadro a len málokedy chcel niekto pretlačiť, povedzme, už spomenuté a pochybné apokryfné spisy.

V prvých storočiach existovalo viac jednotlivcov či skupín, ktoré mali svoju predstavu o kánone. Nebol iba jeden pohľad na to, ako má kresťanstvo správne vyzeráť. Z dnešného pohľadu je ľahké sa v škole učiť o rôznych herézach či mylných učeniach, ktoré šíрили údajní falošní kresťanskí učitelia. Problém však je, že približne pred 4. storočím nebol ešte žiadny oficiálny štandard toho, čo to pravoverné kresťanstvo má byť. Preto máme v tejto dobe mnohé vieroučné debaty o tom, ako chápať Trojicu, ako aj niektoré ďalšie kresťanské nauky. Teologicky môže byť pravda, že kresťanov viedol pri tomto rozhodovaní Duch Svätý, ale z historického hľadiska to bol dlhý, náročný a aj zákerný proces zahrňajúci aj mnohé osočovania a podvody.

Prvotné kresťanstvo bolo už od začiatku plné rôznorodosti – stačí si len prečítať Pavlove listy, ktoré všade spomínajú falošných učiteľov. Avšak skúste sa na to pozrieť inak – z ich pohľadu to mali správne

usporiadané práve oni a bol to Pavol, kto sa mylil. Aby sme túto úvahu pomaly ukončili (lebo niekde musíme), vytvorenie kánonu malo slúžiť na obmedzenie toho, ako môžeme teologicky uvažovať. A tak, hoci počas tejto doby stretávame viacero návrhov toho, ako má novozmluvný kánon vyzeráť, k tomu súčasnému prichádzame až v roku 367 a máme ho od alexandrijského biskupa Atanázia. Ten vo svojom jednom liste ako prvý (o kom vieme) spomína súčasných dvadsaťsedem kníh Novej zmluvy, a to bez nejakých iných prídavkov. Malo ísť o knihy, ktoré siahali až k prvým apoštolom, ktoré boli pravoverné a univerzálne prijímané.

Možno niektorých z vás týmto sklamem, ale nebolo to tak, ako píše Dan Brown v diele *Da Vinciho kód*, že to bol cisár Konštantín, ktorý rozhodol o tom, ako má Biblia vyzeráť. Ani tu však nie je správne vrať o finálnom kánone. Respektíve, môžeme to tak nazvať, ale slovko „finálny“ v tomto prípade treba dať do úvodzoviek. Kánonické debaty totiž v istých častiach kresťanského sveta pokračovali, aj keď vo väčšine začala byť táto zbierka od tejto doby univerzálne prijímaná. Až do 16. storočia neexistoval žiadny oficiálny koncil, ktorý by tieto knihy oficiálne schválil, avšak týchto dvadsaťsedem kníh už vtedy kresťanstvo prakticky prijímalo. Patrili sem štyri evanjeliá (podľa Matúša, Marka, Lukáša a Jána), Skutky Apoštolov, údajných štrnásť Pavlových listov, sedem iných listov a jedno zjavenie. Netreba zabúdať, že súčasťou kresťanskej Biblie sa stala aj Stará zmluva, ktorú tvorilo tridsaťdeväť kníh, aj keď Židia ich počítajú trochu inak, a preto sa môžete stretnúť aj s číslom dvadsaťdva alebo dvadsaťštyri. Ich pripojenie však nemuselo byť vôbec samozrejmé, pretože sme mali isté kresťanské skupiny, ktoré celú Starú zmluvu a jej božstvo odmietali.

K ďalším zaujímavostiam patrí, že vieme, že Pavol napísal menej než štrnásť listov. Po prvé, takzvaný list Hebrejom určite nenapísal a pochybnosti o ňom mali už počas raného kresťanstva. A po druhé, odborníci sa zhodnú určite na siedmich listoch a maximálne desiatich listoch. Osobne poznám len jedného svetového odborníka, ktorý prijíma všetkých trinásť. A vôbec, každý jeden spis (teda aj mimo evanjelií) je cenný a pútavý sám osebe a na mnoho tu načatých tém by sa

dalo pokračovať v mnohých ďalších riadkoch – či už ide o historické pozadie, historickosť diel, teológiu týchto písomností alebo ich následnú teologickú interpretáciu počas ďalších storočí. Dúfam však, že to, čo sme si v tomto článku spomenuli, aspoň trochu prebudilo vaše intelektuálne bunky. Bez ohľadu na to, akú úlohu hrá Biblia vo vašom osobnom živote, nie je to žiadne kultúrne zveličenie, ide a, zrejme, stále dlho pôjde o knihu kníh a jej v úvode spomenuté rekordy sa budú len a len znásobovať. Už len z tohto dôvodu nebude na škodu byť v dnešnej dobe trochu viac gramotný aj po tejto biblickej stránke.

VEDELI STE, ŽE...

V roku 2003 vyšla kniha Da Vinciho kód a stala sa trhákom, ktorý predal osemdesiat miliónov kópií. Pre mnohých mala zaiste zaujímavú a pútavú zápletku, no na druhej strane to, ako poňala biblickú históriu, bolo pre mnohých problematické. Čo také teda Da Vinciho kód spomínal?

Môžeme sa dotknúť len niektorých nepresností či rovno zavádzaní, no tu sú hlavné: Dozvedáme sa, že tajomný zlatý grál nie je Kristov kalich či iný vzácny artefakt, ale osoba. Tou má byť Mária Magdaléna, ktorá sa – napriek tomu, že to dnes nik nevie – stala Ježišovou ženou a splodili spolu dcéru. Po Ježišovej smrti odišla Mária do Francúzska, kde pokračovalo Ježišovo potomstvo. Ďalej sa tu tvrdí, že o tomto potomstve existovali tajné dokumenty, ktoré zároveň oslavovali ženský princíp v ranom kresťanstve. Dnes ich však nemáme, pretože boli potlačené, a to zvlášť cisárom Konštantínom, ktorý viedol „propagandistickú kampaň“, a namiesto nich presadil do Biblie súčasné štyri evanjeliá.

Bol to práve on, kto nahradil „matriarchálne pohanstvo“ za „patriarchálne kresťanstvo“. Cez jednu z postáv autor hovorí, že to bol tento cisár, ktorý „zostavil Bibliu tak, ako ju dnes poznáme“. Toto všetko sú však kompletne nehistorické udalosti.

V čom je však problém? Ide o román – autor si predsa môže vymyslieť akýkoľvek príbeh, aký sa mu páči, vrátane toho, ako vznikala Biblia, či nie? To je, samozrejme, pravda. Veci sa však majú

tak, že Brown prezentoval túto knihu ako román, ktorý má síce fiktívnu zápletku, no vraj takú, ktorá je založená na historicky pravdivých informáciách. Povedal tak v úvode knihy a opakovane v svojich rozhovoroch. Preto je snáď pochopiteľné, prečo pri takýchto tvrdeniach historici nie sú a nemôžu ostať úplne ticho.

3.

BOLO BY NÁM LEPŠIE BEZ NÁBOŽENSTVA?

Ide tu zaiste o viac než len čisto abstraktnú otázku, ktorá je mimo nás a prostredia, v ktorom žijeme. Je v mnohom aj celkom praktická. Ako to? Každý z nás sa totiž isto chce mať dobre. A ak sa chceme mať lepšie a zistili by sme, že náboženstvo nám k tomu môže dopomôcť, šlo by o celkom podstatné zistenie, ktoré by sme mohli začať uplatňovať v každodennom živote. Tento článok je mojím písomným zamyslením sa nad tým, ako vôbec môžeme začať odpovedať na otázku v nadpise. Svoju úvahu budem považovať za úspešnú nie vtedy, ak budete so mnou vo všetkom súhlasiť, ale v prípade, že vás privedie k hlbšiemu rozmyšľaniu nad touto témou.

KONFIRMAČNÝ BIAS

John Lennon nás vo svojej piesni Imagine vyzval predstaviť si svet bez náboženstva, alebo aspoň (ako spieva) bez teologických náuk ako nebo či peklo. Podľa Lennona si to vraj dokážete predstaviť poľahky, aspoň teda, keď sa o to posnažíte. Ak by sa vám to podarilo, ako by vyzeral takýto svet? Bolo by v ňom bez náboženstva lepšie? Hneď sa pustíme do – verím, spoločného uvažovania, ale predtým sem ešte vsuniem jednu myšlienku, ktorá je zároveň môj pokus zapnúť vo vás, takpovediac, vášho vnútorného Sokrata už od začiatku.

A teda, že jednou z našich tendencií, ako ľudských bytostí, je takzvaný konfirmačný bias, čo by sa dalo preložiť ako „sklon k potvr-

dzovaniu“. To znamená, že máme vedomý alebo podvedomý sklon hľadať informácie, ktoré súhlasia s našim názorom či svetonázorom, a nevšimáť si tie ostatné. Pre nás to v tomto prípade môže znamenať, že tí z vás, ktorí ste veriaci, budete mať zrejme sklon odpovedať: „Nie, bez náboženstva by nám nebolo lepšie.“ A tí z vás, ktorí ste neveriaci, skôr naopak: „Áno, bez náboženstva by nám bolo veru lepšie.“ Nuž a tí z vás, ktorí ste niekde medzi týmito dvoma pozíciami, budete mať možno trochu nejasnejšiu odpoveď.

Konfirmačný bias som spomenul z jedného podstatného dôvodu. Naša otázka – či by nám bolo lepšie bez náboženstva – nemá totiž nič spoločné s tým, či Boh existuje alebo nie. Mohli by sme napríklad úplne konzistentne zastávať pozíciu, že Boh síce neexistuje, ale s náboženstvom sa majú ľudia aj tak lepšie. Alebo, naopak, že Boh existuje, ale ľudia by sa mali aj tak lepšie vo svete bez náboženstva. Ako to teda u vás je? Zodpovedá vaša odpoveď na otázku tejto dávky vášmu sklonu? Nech si myslíte čokoľvek, neznamená to, samozrejme, že sa mýlite, ale takáto úvaha pred vás postaví isté zrkadlo, do ktorého sa môžete úprimne pozrieť. A teda odpoveď, ktorú budeme teraz hľadať, nijak neovplyvní otázku Božej existencie, pretože je od nej nezávislá.

Pojmy v našej otázke tvoria zároveň našu ďalšiu sokratovskú zástávku. Predstavme si Sokrata, ako niekoho počuje pri čítaní správ povzdychnúť si a zvolať (vynechajúc všetky nadávky): „Ach, ako by sme sa len mali bez toho náboženstva lepšie.“ Myslím, že Sokratove prvé otázky by boli presne také, aké by sme mohli od neho čakať. Zrejme by sa tohto sťažovateľa spýtal niečo ako: „Čo má presne na mysli pod pojmom náboženstvo?“, „Čo znamená mať sa lepšie?“, „A ak sa máme za istých okolností lepšie, ako vieme, akú úlohu v tom zohráva náboženstvo?“ Veľmi ani nemusím špekulovať, pretože Sokrates sa vo svojich dialógoch naozaj rozprával s druhými o tom, čo je dobro (a teda, čo znamená mať sa dobre, prípadne mať sa lepšie) a zbožnosť (ktorá súvisí s náboženstvom). Zároveň sú to však otázky, ktoré by sa vás spýtal nielen Sokrates, ale ktoré by mal mať na mysli aj akýkoľvek vedec, ktorý by sa vydal túto otázku zodpovedať.

NÁBOŽENSTVO

Vezmime si najprv otázku náboženstva. Nerád by som teraz rozoberal definície, ktoré sú už pre religionistov dlho nevyriešiteľný rébus. Stáva sa totiž, že veľakrát poskytneme definíciu, ktorá je buď veľmi široká, či naopak príliš úzka. Chcem tu však poukázať na toto: Môžeme hodiť naozaj všetky náboženstvá do jedného vreca? Nie sú predsa medzi rôznymi náboženstvami značné rozdiely? A nie sú tieto rozdiely aj časové? Nie je predsa katolicizmus v 4., 14. či 21. storočí iný? Nie sú konzervatívne prúdy v rámci náboženstiev značne odlišné od tých liberálnych? A, samozrejme, rozdiely sú aj medzi jednotlivými geografickými lokalitami.

Pointa jednoducho je, že náboženstvo nie je jednoliata kategória. Ak by si niekto mohol vybrať, ktoré náboženstvá by odstránil, aby sa ľudia mali lepšie, určite by v tom existovala aspoň nejaká hierarchia. Možno by sme prišli na to, že aspoň niektoré verzie niektorých náboženstiev sú pre ľudstvo v istom relevantnom zmysle prospešné. Ak by sme však mali ostať prísne len pri našej pôvodnej otázke, mali by sme to zrejme ešte o čosi ťažšie. Tá totiž neznie, či by bolo lepšie pre náš pozemský blahobyť odstrániť iba niektoré konkrétne typy náboženských učení či prejavov, ale či by nám bolo lepšie bez „náboženstva“ ako takého.

„MAŤ SA LEPŠIE“

K našej položenej otázke sa vrátíme už o chvíľu, ale nateraz sa pozrime na ešte jednu otázku, ktorú by chcel Sokrates – a teda aj vy – zaiste preskúmať. A tá súvisí s ďalšou časťou debatovanej tézy, a tou je fráza „mať sa lepšie“. Čo tým máme na mysli, keď ideme hodnotiť, či sa máme bez niečoho lepšie alebo horšie? V tomto bode by sme sa mohli vydať na exkurziu, v ktorej by sme si precvičili naše abstraktné myslenie položením si otázky: Prítomnosť akej vlastnosti robí nejakú vec lepšou než jej absencia? Áno, to už je trochu priveľa, ale abstraktné

myslenie nie je žiadna nadávka. Abstraktné myslenie patrí k tomu, čo nás odlišuje od iných živočíchov a pomáha nám zaostrovať našu myseľ na veci, ktoré si bežne nevšímame.

Myslím, že takéto úvahy nás nakoniec privedú k diskusii o tom, čo to vôbec je dobro. Asi je každému z vás jasné, že mnoho ľudí sa síce zhodne na tom, že chcú dobro, no nezhodne sa na tom, čo to dobro je. Nakoniec, preto máme aj rôzne politické strany či nezhody medzi kamarátmi a za rodinným stolom. Otázka sa však stane o čosi menej abstraktná, keď sa nebudeme baviť len o „dobro“ samotnom, ale napríklad o dobrej spoločnosti, dobrej vláde, dobrej reštaurácii či, napokon, aj o dobrom náboženstve.

Uvedomujem si, že niekto by mohol tvrdiť, že pojem „dobré náboženstvo“ je protirečenie, pretože musí ísť z definície o výmysel či ilúziu a to nemôže byť nikdy dobré. Toto by bol však argumentačne zlý ťah, pretože by tým už, zdá sa, predpokladal odpoveď na našu otázku. Možno k takému záveru naozaj nakoniec prídete, ale museli by sme na to vidieť aspoň nejaký presvedčivý dôvod a odpovedať na námietky, ktoré by, zrejme, isto prišli. Navyše, šlo by v tomto momente ešte o príliš rýchly krok, pretože najprv by ste mali odpovedať nášmu fiktívnemu Sokratovi na jeho otázky z úvodu. A to nás posúva naspäť na začiatok k otázke: „Čo znamená mať sa lepšie?“

Tu sú niektoré konkrétne príklady, aký význam by sme mohli tejto fráze dať. „Mať sa lepšie“ by mohlo znamenať, že na svete by bolo menej vojen, násilia, zločinov, nesprávnosti, korupcie, hladu, chudoby, ľudia budú zdravší, budú žiť dlhšie, budú žiť celkovo šťastnejšie životy, a teda správy a internet by prinášali oveľa menej negatívnych informácií. Netvrdím, že tento zoznam je kompletný, a ak vám v ňom niektoré veci chýbajú, tak ich do neho určite doplňte. Pre zjednodušenie, dovoľm si tento vyššie uvedený zoznam zhrnúť len do jednej frázy: „Zdravie a blahobyt.“ Pod zdravím mám na mysli, samozrejme, zdravie aj fyzické, aj mentálne, a hoci Krátky slovník slovenského jazyka definuje blahobyt ako „dostatok životných potrieb, bohatstvo, hojnosť“, rád by som rozšíril jeho význam tak, aby zahŕňal aj, takpo-

vediac, zdravie spoločnosti – teda nech pojem blahobyť zahŕňa aj stav, keď je v spoločnosti menej vojen, násilia, zločinov a podobne. Inak povedané, pojmy zdravie a blahobyť považujem v tomto našom uvažovaní za pojmy, ktoré majú individuálny, ale aj spoločenský rozmer.

V tomto bode sa môžeme spýtať našu pôvodnú otázku v tejto podobe: „Bolo by na svete bez náboženstva viac zdravia a blahobytu?“ Zároveň nás to dostalo zjavne do situácie, keď môžeme kolektívne rozhodnúť rukami a s kvílením skríknúť, že sme sa dostali do slepej uličky. Veď ako je len možné na takúto otázku odpovedať? Realita je jednoducho taká, že nežijeme vo svete bez náboženstva, a tak akákoľvek snaha o odpoveď bude len precvičovanie si našich špekulácií. Bolo by to ako tvrdiť, že vieme, ako by sa udalosti odohrávali v paralelnom vesmíre, s ktorým nemáme žiadnu skúsenosť. Síce v inom kontexte, ale rovnakú námietku ponúkol aj David Hume – keďže naša životná skúsenosť je len s týmto jedným svetom a vesmírom, nemôžeme sa tváriť, že máme potrebné údaje na hodnotenie špekulatívnych scenárov.

RIEŠENIE BEZ ŠPEKULÁCIÍ

Našťastie, možno však predsa len existujú niektoré spôsoby, ako sa môžeme pohnúť ďalej. Čo môžeme spraviť je, že ostaneme nohami na zemi a spýtame sa, či existujú nejaké štúdie, ktoré majú síce ďaleko od ideálu, ale predsa len majú štatisticky dobrú výpovednú hodnotu relevantnú pre náš investigatívny výlet. Nebudeme pritom špekulovať o fungovaní iných vesmírov, ale mohli by sme sa pozrieť na údaje, ktoré by mohli byť pre naše hľadanie relevantné. Máme teda k dispozícii niektoré užitočné vedecké ukazovatele?

Myslím, že môžeme povedať, že takéto štúdie existujú a môžu nám ukázať dobré indikácie a aspoň predbežné závery o tom, ako je vlastnosť zvaná nábožnosť – alebo religiozita – spojená so zdravím a blahobyťom. Tieto sa vykonávali (a stále vykonávajú) v oblastiach, ktoré nazývame neuroteológia a sociológia. Sociológia je tu s nami už od 19. storočia, ale neuroteológia – respektíve neurovedecký výskum

náboženstva – je čerstvá oblasť stará len pár desiatok rokov. Čo teda nachádzame, keď sa pozrieme na takéto bádania? Tieto výskumy môžeme zhrnúť takto: Vyzerá to, že v rôznych typoch štúdií má náboženstvo negatívnu spojitosť so zdravím len málokedy, väčšinou je však takáto spojitosť nevýznamná alebo rovno mierne pozitívna. To platí, keď sa pozrieme na štúdie o zdraví, ale taktiež sociologické štúdie, ktoré sa pozerajú na prepojenia nábožnosti s násilím, agresivitou či takzvaným prosociálnym správaním (napríklad altruizmom či charitou). Uvediem len pár ilustračných príkladov.

Keď príde na otázku prepojenia zdravia jednotlivca a nábožnosti, vyzerá to pre náboženstvo celkom dobre. Napríklad jedna nedávna systematická recenzia zistila, že zo sto štúdií až sedemdesiatdeväť ukazuje na pozitívnu spojitosť. Takéto výsledky pritom podľa nich nachádzame v novších výskumoch, ktoré sú robené kvalitnejšie, na rozdiel od tých starších z polovice minulého storočia, ktoré ukazovali na prevažne negatívne prepojenie. Podľa nich, mnohé náboženstvá majú „nádejný a optimistický svetonázor, povzbudzujú ľudské črty, ako altruizmus, odpúšťanie, dobrosrdečnosť, a presadzujú... spoločenské vzťahy, ktoré môžu podporovať lepšie mentálne zdravie.“

Iná z posledných nedávnych štúdií zozbierala údaje z deväťdesiatich troch krajín a zistila, že religiozita a zdravie sú prepojené veľmi komplexne. Jej záver je, že sa bez kontextu nedá povedať, že nábožnosť jednoducho prispieva, alebo neprispieva k zdraviu, ale záleží od mnohých geopolitických a spoločenských faktorov. Pozitívna asociácia sa našla síce len v troch prípadoch, ale negatívna len v dvoch. Iné krajiny nevykazujú významnejšiu štatistickú odchýlku, aj keď tých mierne pozitívnych je viac. Avšak tieto výsledky sú, zdá sa, všetko, čo potrebujeme. To znamená, že religiozita podľa tejto globálnej štúdie nie je spojená s horším zdravím; skôr tu ide o neutrálne alebo mierne prospešné prepojenie.

Náboženstvo nevychádza v sociologických výskumoch zle, a to ani v metaanalýzach, ktoré štatisticky hodnotia mnohé individuálne vykonané štúdie. Podľa nich má nábožnosť buď veľmi slabú, alebo mierne slabú spojitosť s negatívnymi ukazovateľmi, ako sú kriminalita, ag-

resivita či antisociálne správanie, a, naopak, je vždy mierne prepojená s prosociálnym správaním.

Spomenul som tiež takzvanú neuroteológiu, podľa ktorej sú tiež rôzne náboženské praktiky spojené s mierne pozitívnym dopadom na zdravie jednotlivca. Jedinou výnimkou sú prípady, keď jednotlivec verí v Boha, ktorý sa vyznačuje viac trestajúcim než odpúšťajúcim charakterom. Takže v generalizovaniach treba byť, samozrejme, opatrný, ale vo všeobecnosti môžeme predsa len povedať, že sa aspoň v súčasnosti nezdá, že by nám vedecké výskumy ukazovali smerom, že bez náboženstva by nám bolo jednoznačne lepšie.

SMEROM K ZÁVERU

Prichádzajúc k záveru je na mieste otázka, či je predchádzajúci prehľad a uvažovanie objektívne. Je to tiež otázka, ktorá sa dá spýtať po odpovedi na každú problematickú otázku. Avšak každý záver musí byť spravený selektívne so zameraním sa na to, čo autor považoval za podstatné. Musel som vybrať veci, ktoré spomeniem, vynechať iné, ktoré nespomeniem. Možno som sa nechal do istej miery viesť svojím konfirmačným biasom a moje uvažovanie, čítanie a googlenie ma nezaviedlo k iným relevantným výskumom, ktoré boli medzitým niekde zverejnené. Musel som sa taktiež rozhodnúť skúmať isté konkrétne chápanie toho, čo to znamená „mať sa lepšie“ a zameral som sa na zdravie a blahobyt. Niektorí by mohli povedať, že existujú predsa aj hodnoty epistemické, teda súvisiace poznaním či – môžeme povedať – hľadaním pravdy. Inak povedané, ak by náboženstvo spôsobovalo istú mieru utrpenia, ale ak by nám zároveň odhaľovalo niečo hlboké a pravdivé o svete a vesmíre, možno je aj tak práve toto ten lepší svet, v ktorom by sme chceli žiť. Preto, tak ako každý správny vedecký pohľad, aj svoj záver považujem len za predbežný a rád ho upravím, ak budeme mať nové a relevantné údaje alebo ak bude potrebné reinterpretovať tu prítomné uvažovanie. Som otvorený rôznym námietkam či doplneniam a komentárom

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy ***Pravidelná dávka.***

Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.